Možnosti v oborově didaktickém výzkumu Člověk a jeho svět – učitelé a žáci primární školy

Miluše RAŠKOVÁ

Options Didactic Research in Industry – Man and his World – Teachers and Pupils of Primary School

Abstract: In the text are the starting points for the implementation of educational research, which his focusing point to the possibility of examining the social components of elementary teaching as the primary basis of the social sciences in education.

Key Words: Man and his world, Elementary science about nature and society, Arts component, Topics for industry-didactic research, Kinds of pedagogical exploration, Family.

Prvouka představuje historicky široce pojatý vyučovací předmět, který zahrnuje učivo jak přírodovědné, tak také společenskovědní i vlastivědné. Ve svém příspěvku se úzce zaměříme na možnosti zkoumání společenskovědní složky prvouky jako prvotního základu společenských věd ve vzdělávání. Společenskovědní složka učiva prvouky je věcným oborem, který se zabývá zejména popisováním a výkladem reálného světa a využíváním získaných vědomostí v praktickém životě. Prostřednictvím společenskovědní složky učiva prvouky se žáci mají orientovat ve světě informací, které mají být schopni propojovat historicky, zeměpisně i kulturně, mají si rozšiřovat slovní zásobu, učit se

bezkonfliktně komunikovat, účelně se rozhodovat a jednat, vytvářet si pracovní návyky v samostatné i týmové činnosti.

Na začátku je nutné připomenout, že užíváme Smrtkův pojem prvouka jako název vyučovacího předmětu (Rašková, 2010, s. 241–242). Tento pojem přetrvává v názvosloví předmětů i v současné primární škole, i když je podle novodobé koncepce (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, dále ve zkratce RVP ZV) součástí obsahu vzdělávání v primární škole vzdělávací oblast Člověk a jeho svět, která propojuje různé vzdělávací oblasti a obory, a to z důvodu komplexního způsobu poznávání žáků mladšího školního věku. Vzdělávací oblast Člověk a jeho svět je koncipována pouze pro 1. stupeň základního vzdělávání a vymezuje vzdělávací obsah týkající se člověka, rodiny, společnosti, vlasti, přírody, kultury, techniky, zdraví a dalších témat. Vzdělávací obsah je členěn do pěti tematických okruhů: Místo, kde žijeme, Lidé kolem nás, Lidé a čas, Rozmanitost přírody a Člověk a jeho zdraví. Jednotlivé tematické okruhy jsou v dokumentu RVP ZV charakterizovány a následně formulovány v očekávaných výstupech pro 1. a 2. období primární školy (tj. 1–3. ročník, 4.–5. ročník). Prvouka je jako vyučovací předmět spjata s 1. obdobím, na které ve 2. období navazují dva samostatné předměty: přírodověda a vlastivěda. Pro vzdělávací oblast Člověk a jeho svět je je určeno finální zaměření, které vyjadřuje směr vzdělávání a směřuje k utváření a rozvíjení klíčových kompetencí a spěje k vytváření cílů.

Jaké možnosti se nám pro oborově didaktický výzkum Člověk a jeho svět naskýtají? Uvádíme pouze užší výběr možností, které mohou v pozitivním slova smyslu přímo ovlivnit pedagogickou praxi, tj. mohou ovlivnit pedagogický proces z pozice budování vědomostí, dovedností, postojů a názorů za účinného využití didaktických aspektů a nástrojů. V současné době mezi tyto možnosti řadíme:

1. V přímé návaznosti na RVP ZV a jeho tematické okruhy s přihlédnutím ke společenskovědní složce prvouky jako prvotního základu společenských věd ve vzdělávání máme celou řadu možností ve výběru obsahu zkoumání, a to ve vztahu k oběma respondentům – učitelům i žákům primární školy. Mezi možnosti pro zkoumání v současnosti si dovolíme zařadit problematiku dopravní výchovy,

chování a jednání mezi lidmi na základě tolerance, pomoci a solidarity, problematiku rovného postavení mužů a žen ve společnosti, otázky základních lidských práv a práv dětí, dále problematiku zdraví, zdravotní prevence, hygieny, výživy, první pomoci, problematiku o bezpečnosti a bezpečném chování v různých životních situacích. Podle vztahu člověka ke společnosti a k sobě samému dále můžeme obsah zkoumání specificky zaměřit na rodinu, školu, domov, časové vztahy, lidskou práci, techniku, výrobu, kulturu, významné události a podobně. Můžeme také navázat na Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání, neboť jeho tematické okruhy předcházejí okruhům z RVZ ZV a otevírá se nám prostor pro zkoumání návazností v různých oblastech.

2. Z pohledu obsahu učiva by bylo vhodné se zaměřit na otázky propojenosti získaných poznatků, neboť je často kritizována nahodilost a útržkovitost poznatků souvisejících s nejčastějšími možnostmi regionu (Bloudková-Dvořáková, Dvořák, 2005).
3. Je potřebné zkoumat funkčnost zejména učebnic i jiných učebních materiálů, a to ve smyslu jejich využitelnosti ve vyučování, neboť stále nesplňují řadu kritérií, např. výše zmíněnou propojenost získaných poznatků, koncepci nového přístupu k učivu společenskovědní složky prvouky, nedostatečný prostor pro záznamy žáků a jejich samostatnou práci atd.
4. Z hlediska funkce vzdělávací oblasti, která pomáhá žákovi překlenout adaptační období v 1. ročníku, lze zkoumat účinnost faktorů, jež podporují přirozenou adaptaci.

Z hlediska druhů pedagogického zkoumání lze v oborově didaktickém výzkumu, který je zaměřený na zkoumání společenskovědní složky prvouky, využít zejména výzkum aplikovaný, jehož výsledky mohou přispět ke konkrétnímu využití v pedagogické praxi. Dále lze druhově využít výzkum empirický, který zkoumá konkrétní jevy v edukačním procesu a jehož výsledky dospějí ke konkrétním poznatkům. Ke zkoumání společenskovědní složky prvouky je také vhodný pedagogický terénní výzkum (Průcha, 2000), který se provádí přímo ve školách. V rámci empirického výzkumu můžeme provést akční výzkum, který

bezprostředně reaguje na specificky dílčí problém v konkrétní škole či malé skupině škol, v regionu apod. Z hlediska použitelnosti výzkumu s přihlédnutím k pojetí, metodám, procedurám i výsledkům můžeme zvolit jak výzkum kvantitativní, tak kvalitativní.

Zastavíme se blíže v úvahách o zkoumání rodiny. Rodina jako deklamovaná základní jednotka společnosti se neustále vyvíjí. Rodina s domovem je bezesporu působištěm výchovy a dlouhodobého formování osobnosti. Pozitivní rodinné vztahy a dobré rodinné klima kladně ovlivňuje každého člověka a na druhé straně – neplní-li rodina všechny své funkce, pak dítě ztrácí jistotu a vše se odráží v jeho psychice. Dítě je na všechny negativní jevy v rodině velmi citlivé. Dítě potřebuje mít oporu jak v rodičích, tak v širší rodině. Navíc v době školní docházky by měla rodina adekvátně spolupracovat se školou a se společným cílem rozvíjet dítě. Učitel jako jeden z vychovávajících by měl ve své pedagogické činnosti podporovat funkčnost rodiny ve všech směrech a vychovávat žáky ve smyslu pozitivního identifikačního vzoru a poskytovatele společensky žádoucích norem. Učitel si potřebuje pro tuto nelehkou pedagogickou činnost na základě diagnostikování žáků ujasnit jakýsi pomyslný odrazový můstek pro edukaci v oblasti rodinné problematiky. A právě k tomuto účelu můžeme využít řadu výzkumných šetření (srov. Rašková, 2004, 2005).

Problematikou rodiny včetně spolupráce rodiny a školy se zabýváme také prostřednictvím výzkumné činnosti v kvalifikačních pracích našich studentů na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Jako příklad uvádím náhled na témata řešená v letošním roce. Jedna ze studentek oboru Učitelství pro 1. stupeň ZŠ (Galambošová, 2012) ve své práci zjišťovala, jak žáci primární školy pojímají rodinu a domov, zda do rodiny řadí rodinu širší a domácí mazlíčky, nebo ji pojímají spíše jako rodinu nukleární. Součástí výzkumu byla představa dětí o své budoucí rodině (prokreační). Výzkum zjišťoval, zda děti chtějí bydlet spíše ve městě, velkoměstě či na vesnici, v rodinném domě nebo v panelové zástavbě a či spíše blízko, nebo raději dál od svých rodičů. Dále bylo dotazníkovou metodou zkoumáno i to, kolik chtějí mít v dospělosti žáci dětí a to, jestli se chtějí oženit (vdát). Není pochyb o tom, že výzkum přinesl zajímavé výsledky. Výzkumem bylo například zjištěno, že

se představa dětí o domově liší v závislosti na jejich věku. Žáci 1. období podle RVP ZV pojímají domov jako místo, kde bydlí (svůj dům nebo byt). Žáci 2. období pojímají domov už jako svoji rodinu (členové rodiny). Také pojímání rodiny se liší v závislosti na věku dětí. Žáci 1. období pojímají rodinu jako rodinu širokou, do které zahrnují kromě sebe také své rodiče, prarodiče, tety, strýce, bratrance, sestřenice a dokonce i domácího mazlíčka. Žáci 2. období pojímají rodinu spíše jako rodinu nukleární (ve většině případů jsou to ti členové rodiny, se kterými děti sdílejí společnou domácnost). Jako místo svého budoucího bydlení (město, velkoměsto, vesnice) uvedli žáci z 1. i z 2. období, že by nejraději bydleli ve městě. Co se týká způsobu bydlení (v rodinném domě se zahradou, v panelákovém bytě, s rodiči ve vícegeneračním domě), žáci z obou období odpověděli shodně, že by si představovali bydlení v rodinném domě se zahradou. Žáci 1. období odpověděli nejčastěji, že by si přáli bydlet v blízkosti rodičů. Žáci 2. období odpověděli nejčastěji, že by si přáli bydlet spíše dál od rodičů. To, zda se žáci chtějí oženit (vdát) nemá vliv ani na jejich věk, ani na pohlaví, většina dětí obou období odpověděla, že ano. V představě žáků o počtu svých dětí se nejčastěji vyskytovalo, že by si přáli dvě děti.

Jiná studentka téhož studijního oboru (Kociánová, 2012) zkoumala ve své práci postoj učitelů a rodičů ke vzájemné spolupráci. Popsala a porovnala nejpoužívanější formy kooperace. Dále zjišťovala nabídku akcí pořádaných školou pro rodiče a následný zájem o ně ze strany rodičů, jestli rodiče kladou důležitost či význam na participaci při realizaci těchto akcí a zda mezi nimi probíhá objektivní komunikace včetně forem. Důležitým zjištěním bylo, že například obě dotazované skupiny se shodly na tom, že vzájemná komunikace je ve výchovně vzdělávacím procesu velmi důležitá a nezastupitelná. Nejčastěji využívaným a vyhledávaným způsobem komunikace jsou bezesporu hromadné třídní schůzky, které mají instruktivní a informační charakter, pro rodiče jsou srozumitelné a pro učitele znamenají široký záběr v množství poskytnutých informací. Obě strany využívají i jiné formy komunikace, jako jsou individuální třídní schůzky, telefon, e-mail, internetové stránky, ale žádná nijak nepřevyšuje výše uvedené hromadné třídní schůzky. Z pohledu na aktivitu rodičů při organizaci a realizaci školních akcí

byly zaznamenány jisté rozdíly, kdy se rodiče vnímají jako méně aktivní složka, ale pedagogové jejich přispění k organizování daných akcí vnímají jako poměrně angažované. Učitelé považují přispění rodičů za důležitější než rodiče samotní. Výzkum také ukázal, že o školní akce mají rodiče zájem a podílejí se na nich. Při zkoumání jednoho ze způsobů spolupráce, a to účast rodičů ve výuce, se ukázalo, že učitelé jsou sice přesvědčeni, že umožňují rodičům vstup do výuky, ale z odpovědí rodičů tato skutečnost nebyla zřejmá a zaznamenalo se poměrně vysoké procento záporných odpovědí. Učitelé se přikláněli k názoru, že rodiče mohou být svým dětem při samotném vzdělávání ve škole přínosem. Rodiče svůj postoj vyjádřili rezervovaněji a svůj přínos do výuky nevnímají tak jednoznačně kladně.

Studentka oboru Učitelství pro MŠ (Vaňková, 2012) také zjišťovala názory dětí týkající se rodiny a domova. Jako výzkumnou metodu zvolila interview. Zaměřila se na vztahy v rodině a vztah dětí ke konkrétním rodinným příslušníkům. K výzkumu si zvolila sedm dětí ve věku 5–7 let, které docházely do mateřské školy, ve které pracovala. Studentka zjistila, že děti chápou pojem rodina, ale do definice domova zahrnují obecně místo, kde bydlí. Nechápou ještě vazby na domov a význam domova pro jejich život. Pojímání domova je zatím z pohledu dětí velmi obecné. Zjistila dále, že děti mají ke svým rodinným příslušníkům velmi vřelé citové vztahy a dokážou o nich otevřeně hovořit. V závěrech ve své reflexi studentka uvedla, že na základě tohoto šetření pochopila, že se musí ve své pedagogické činnosti více zaměřit na konkretizaci pojmu domov a hlouběji děti seznámit s tímto tématem. Uvedená myšlenka dokládá smysl pedagogických výzkumných aktivit, které by měly pomoci učitelům zkvalitnit jejich pedagogickou činnost.

Možnosti zaměřené na zkoumání společenskovědní složku prvouky jako prvotního základu společenských věd ve vzdělávání jsou sice velmi rozsáhlé, ale pro pedagogickou praxi je zmíněná složka prvouky stěžejním základem pro celou edukaci, a proto je důležité věnovat jí maximální pozornost také ve výzkumu. Už v období života dítěte předškolního věku hraje důležitou úlohu vše, co dítě prožilo, co si vyzkoušelo a co se naučilo na základě vztahů, vzorů i poučení v rodině a popřípadě v mateřské škole. Jako žák primární školy dítě navazuje

na předcházející vývojové období a je potřebné u něj dále rozvíjet osobnost. Svým obsahem i výchovným zaměřením otevírá výchovně vzdělávací oblast Člověk a jeho svět žákovi cestu k vytváření základních životních postojů i hodnotových orientací. S pomocí vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět si žáci budují prvotní ucelený obraz světa a ujasňují si základní vztahy v něm.

Literatura a internetové zdroje:

BLOUDKOVÁ-DVOŘÁKOVÁ, M., DVOŘÁK, D. Společenskovědní vzdělávání. In SPILKOVÁ, V. a kol. *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Praha: Portál, 2005.

GALAMBOŠOVÁ, V. *Pojímání rodiny a domova z pozice žáka primární školy*. Olomouc, 2012. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra primární a preprimární pedagogiky.

KOCIÁNOVÁ, K. *Uplatnění spolupráce školy a rodiny na 1. stupni ZŠ*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra primární a preprimární pedagogiky.

PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky. Úvod do studia oboru*. Praha: Portál, 2000.

RAŠKOVÁ, M. Děti předškolního věku a jejich představa o lásce a rodině. In *12. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice. Sborník referátů.* Praha: SPRSV, 2004. s.110–114.

RAŠKOVÁ, M. Děti mladšího školního věku a jejich pojímání lásky, partnerství, manželství a rodičovství. In *13. celostátní kongres k sexuální výchově v České republice. Sborník referátů*. Praha: SPRSV, 2005. s. 138–144.

RAŠKOVÁ, M. Retrospekce vývoje prvoučného vyučování jako společenskovědního základu pro výchovu k občanství. In KRÁKORA, P. *Svobodné volby v Československu 1990 – Referendum o dalším směřování státu a společnosti.* Praha: Nakladatelství Epocha, 2010, s. 239–250.

Rámcový program předškolního vzdělávání. MŠMT ČR – č.j. 14 132/01/22. Praha: VÚP, 2001.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2005. [on-line] Dostupné na www: http://www.rvp.cz

VAŇKOVÁ, S. *Pojímání rodiny a domova z pozice dítěte předškolního věku*. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta, Katedra primární a preprimární pedagogiky.

Kontakt na autorku příspěvku:

Doc. PaedDr. Miluše Rašková, Ph.D.
Katedra primární a preprimární pedagogiky
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: miluse.raskova@upol.cz